

Отже, під час останньої президентської виборчої кампанії 2010 р. (та під час виборів до Верховної Ради України і до органів самоврядування в 2006 та 2007 рр.) застосовувалися всі основні типи виборчих міфів. До сучасних умов були адаптовані такі нетипові для української політичної культури різновиди, як базові міфи, американська мрія, західні, рубіжні міфи та американський мономіф. Можна зробити висновок, що деякі з них, переважно представники фінансово-промислових і бізнес-комерційних структур, свої виборчі кампанії будували на одному міфі. В той же час більша частина тих, хто балотувався, намагалися вплинути на електорат за допомогою своєї мозаїки з міфів.

Таким чином, подальше дослідження вищезазначеної проблеми дає можливість не лише простежити технології впровадження у масову свідомість певних соціально-політичних уявлень, а головне - виробити механізм їх нейтралізації. Такий механізм не дасть змоги розвинути тоталітарній маніпулятивній демократії в Україні. Адже її зловісна риса - перетворення виборця на інформаційного раба, який не розуміє і не бачить, як ним маніпулюють, але вважає себе вільною і самостійною людиною.

Джерела та література:

1. Арабаджієв Д. Феномен сучасної політичної міфотворчості / Д. Арабаджієв // Мультиверсум. Філософський альманах. - К.: Український центр духовної культури. - 2003. - № 38. - С. 105 - 118; 2. Лалл Д. Масмедіа, комунікація, культура: глобальний підхід / Лалл Д. - К.: К.І.С., 2002. - 264 с.; 3. Мангейм К. Диагноз нашего времени / К. Мангейм. - М.: Юристъ, 1994. - 567 с.; 4. Цуладзе А. Политическая мифология / А. Цуладзе. - М.: ЭКСМО; Алгоритм, 2003. - 383 с.; 5. Яцунська О. Компаративний аналіз міфів виборчих кампаній у США та Україні / О. Яцунська [Електронний ресурс]. - Режим доступу: // http://www.edportal.org.ua/books/Conference_2005/Yatsunska.pdf; 6. Bennett W. Myth, ritual, and political control / W. Bennett // Journal of Communication. - 1980. - №30. - P. 166 - 179; 7. Edelman M. Politics as symbolic action / M. Edelman. - Chicago: Markham Pub Co, 1971. - 188 p.; 8. Jewett R. The American Monomyth / Jewett R., Lawrence J. - Garden City, NJ: Anchor Press, 1990. - 263 p.; 9. Jonson-Cartee K. Manipulation of the American Voter. Political Campaign Commercials / K. Jonson-Cartee, G. Copeland. - Westport Connecticut: Praeger, London: Series in Political Communication, 1997. - 256 p.; 10. MacDonald L. Myth, politics, and political science / L. MacDonald // Western Political Quarterly. - 1969. - №17. - P. 141 - 150; 11. Morreale J. A new beginning: A textual frame analysis of the political campaign film / J. Morreale. - Albany, NY: State University of New York, 1991. - 229 p.; 12. Nimmo D. Subliminal politics: Myth and mythmakers in America / Nimmo D., Combs J. - NJ, Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1983. - 304 p.; 13. Pfau M. An expectancy theory explanation of the effectiveness of political attack television spots: A case study / Pfau M., Parrott R., Lindquist B. // Journal of Applied Communication Research. - Volume 20. - Issue 3. - August 1992. - P. 235 - 253.

Dokash O. Comparative analysis of political myths in modern election campaign

In this article the author tries to explore the nature and specifics of modern political myths, their characteristics, role and place in the socio-political and spiritual life. The analysis of the impact on shaping public consciousness due to the fact that Ukraine is in a state of permanent electoral battles, and prominent features of a modern political myth through research to optimize the determinants of its development.

Key words: *political myth, election's myth, the political process, election campaign, political mythology.*

УДК 327 (438) "199/200"

© Оксана Добржанська (Чернівці)

ВІД ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПОЛІТИКИ СУСІДСТВА ДО СХІДНОГО ПАРТНЕРСТВА

Стаття розглядає процес переходу від програми Європейської політики сусідства до ініціативи Східне партнерство. Досліджено основні цілі та положення програм, проаналізовано відмінності та причини такого кроку Євросоюзу.

Ключові слова: *Європейська політика сусідства, Східне партнерство, "коло друзів", план дій.*

В травні 2009 року в Празі було офіційно оголошено про запровадження нової європейської ініціативи – Східне партнерство. Україна також входить до числа тих країн, на які спрямована дана ініціатива. Саме тому ця тема входить в коло особливого зацікавлення.

В статті звернено увагу на шляхи налагодження відносин Євросоюзу з країнами, що не входять до організації. В першу чергу потрібно розібратися в цілях, завданнях та фінансовій підтримці програм та ініціатив, що були започатковані ЄС, а саме – Європейська політика сусідства (2004 р.) та Східне партнерство (2009 р.). Також досліджено процес переходу Європейської політики сусідства до ініціативи Східного партнерства, проаналізовано основні відмінності цих програм.

Ініціатива Східного партнерства була введена в дію нещодавно і тому дослідження її тільки-но набирає обертів. Єдине, що виходило в друк на схожу тематику це аналітична публікація за редакцією В.Мартинюка "Східне партнерство ЄС: додаткові можливості для євроінтеграції України". В нашому дослідженні опиратися доводиться на публіцистичні статті та сповіщення в газетах та журналах, а також інтернет ресурси. Аналітичні статті подають: Шпек Р. "Європейська політика сусідства", Мартинюк В. "Східне Партнерство: фінішня пряма до затвердження" та інші.

Після розширення Євросоюзу в 2004 році на 10 країн, одразу виникло багато проблем для самого союзу. І це проблеми не тільки суто вливання нових членів у "європейську родину" (адже і без цього також не обійшлося), але постали проблеми нового сусідства з державами не членами організації. Варто сказати, що фактор геополітичного розташування та сусідства завжди відіграє важливу роль у формуванні зовнішньої політики суб'єкта міжнародних відносин. І, як всім відомо, з сусідами, як ні з ким іншим потрібно мати хороші та теплі відносини.

Мабуть саме тому прагнення Євросоюзу визначити відносини зі східноєвропейськими сусідами, запобігти створенню розподільчих ліній внаслідок розширення ЄС та уникнути вакууму безпеки, стабільності і процвітання в сусідньому до ЄС регіоні стали головними факторами, що сприяли появі розмов про створення нової особливої форми співпраці - про так зване „коло друзів” - стратегію нового партнерства для майбутніх сусідів ЄС, на яку робив ставку, зокрема, голова Європейської комісії Романо Проді.

Насправді "коло друзів" мало стати потрійним колом захисту. У першу чергу йшлося про зацікавленість заможної Центральної Європи

забезпечити себе буферною зоною від навали біженців з бідних країн. По-друге, потрібно було розширити простір економічного добробуту. Третє коло мало стати захистом від загрози терору й транскордонної злочинності [4].

До цього „кола друзів”, яким пропонували тісну співпрацю, але не обіцяли вступ до ЄС включили Україну, Росію, Білорусь, Молдову і північноафриканські країни. Вже пізніше, коли ідеї співробітництва ЄС з сусідами набули більш чітких рис вони були покладені в основу програми Європейська політика сусідства (далі ЄПС). Більшість країн що входили до так званого „кола друзів” та межували з ЄС стали основними на які була спрямована ЄПС. Виключенням стала Росія. Вона хоч і має спільний кордон з організацією, проте на неї ця програма не поширювалась, бо співпраця організації та РФ розвивалася іншим шляхом - за допомогою Strategic Partnership (Стратегічного партнерства), що покривала чотири „спільних простори”.

ЄПС було спершу визначено Комісією в її Комюніке про Wider Europe (Ширшу Європу) у березні 2003 року, після чого послідував більш пророблений Стратегічний документ з питань European Neighbourhood Policy (Європейської політики сусідства), опублікований у травні 2004 року [2]. Цей документ викладав конкретні положення стосовно того, яким чином ЄС пропонує тісніше працювати з цими країнами.

Нова програма повинна була надавати країнам-сусідам можливість поступового входження до союзних політик і програм, а також інтеграції до спільного ринку. Співпраця ЄС з його східними сусідами повинна була вести до передачі позитивного досвіду у сферах торгівлі, економіки та політики, а її темпи залежали від тих змін, які повинні були відбуватися у тих державах.

Ці пріоритетні цілі пропонувалося включити до спільно погодженого Плану Дій, який був ключовим політичним документом, що був направлений на зміцнення відносин ЄС з державами-партнерами. Кожна держава-партнер мала свій План Дій з ЄС. Ці Плани Дій мали дуже багато спільного між собою, базувалися на основних принципах організації. Та все ж певна диференціація між ними передбачалася. Адже План Дій повинен був враховувати особливості кожної держави-партнера ЄС, відобразити існуючий стан відносин з кожною країною, її потреби та можливості, а також спільні інтереси.

Плани Дій базувалися на взаємній прихильності до спільних цінностей, основним чином таких як верховенство закону, належне управління, дотримання прав людини, включаючи права меншин, розвиток добросусідських відносин і принципів ринкової економіки і стабільного розвитку.

Плани Дій містили ряд пріоритетних цілей, виконання яких було найважливішим елементом відносин ЄС з партнерами:

- політичний діалог – передбачав питання зовнішньої політики і політики безпеки, включаючи регіональні та міжнародні питання, запобігання конфліктів та врегулювання криз, а також спільні загрози безпеки (наприклад тероризм,

та його причини, розповсюдження зброї масового знищення та нелегальний експорт зброї);

- політика економічного та соціального розвитку – передбачала наявність просунутих преференціальних торгових відносин на розширення фінансової та технічної допомоги. Також відкривала перед сусідніми країнами перспективи виходу на внутрішній ринок ЄС на основі зближення нормативно-правової бази, участі в низці програм ЄС та покращення комунікації та фізичної інфраструктури, що зв'язувала їх з ЄС;

- торгівля – передбачала більш значне відкриття ринку у відповідності з принципами СОТ та стандартами ЄС;

- юстиція та внутрішні справи – передбачало більшу співпрацю в області міграції, надання притулку, візової політики, заходів щодо боротьби з тероризмом, організованою злочинністю, незаконним обігом наркотиків та зброї, відмивання грошей, а також фінансовими та економічними злочинами [1].

Варто б звернути увагу на те, що базовим принципом ЄПС була диференціація. Цей принцип трактувався як „необхідність брати до уваги специфічну ситуацію в рамках індивідуальних країн Східної Європи та Середземномор'я та рівень відносин з цими країнами”. Аналогічна лінія проводилася і у комунікації ЄК від 4 грудня 2006 р., де йшлося про готовність ЄС „притосовувати свою політику в рамках ЄПС до потреб і прагнень партнерів” [6]. Проте, незважаючи на ці документи, деякі країни (в тому числі й Україна) вважали, що їх реальні прагнення та проголошені цілі не враховувалися у відносинах з ЄС, а інтеграційний потенціал не брався до уваги. ЄПС зазнала критики як всередині ЄС, так і поза його межами. Тому зміни, були просто необхідними.

Починаючи із 2006 року ЄС почав приділяти особливу увагу розвитку східного напрямку ЄПС. ЄС зосередився на секторальному співробітництві, включаючи впровадження таких нових інструментів ЄПС, як секторальна угода, тематичний діалог і можливість приєднання країн ЄПС до програм і агентств Європейського Співтовариства. Так, 4 грудня 2006 року Європейська Комісія видала Комунікацію щодо посилення Європейської політики сусідства, яка передбачила укладання секторальних угод і нових інструментів ЄПС та заклкала до створення тематичних вимірів у ЄПС. Було визначено інтеграцію по тих ключових вимірах, які в подальшому знайшли відображення у *Східному партнерстві*: розвиток демократичних цінностей, економічна інтеграція, мобільність і міграція [5, с. 9-10].

Тобто, *Східне партнерство* має стати свого роду продовженням ЄПС і її відгалуженим напрямком у Східній Європі. Іншою складовою на південному напрямку вже є Союз для Середземномор'я. Та й в самій Комунікації Європейської Комісії чітко прописано, що *Східне партнерство* є „специфічним східним виміром в рамках Європейської Політики Сусідства”.

Ініціаторами запровадження політики *Східного партнерства* виступили Польща і Швеція, котрі у травні 2008 р. запропонували поглиблення взаємин

із східними сусідами, охопленими *Європейською політикою сусідства*. Саме представники цих країн презентували Проект *Східного партнерства* в травні 2009 року. Однак, слід розуміти, що на формування проекту вплинули дії багатьох членів Євросоюзу. На потребу інтенсифікації стосунків із східними сусідами постійно звертали увагу країни *Вишеградської четвірки* – Польща, Словаччина, Угорщина і Чехія, висуваючи конкретні пропозиції у цьому плані. Подібну позицію займали також колишні радянські республіки Литва, Латвія і Естонія. Під час свого головування в ЄС у першій половині 2006 р. Австрія запропонувала будувати спільну енергетичну політику на засадах діалогу з Україною та Білоруссю як транзитними державами енергоносіїв. Німеччина, головуючи в ЄС у першому півріччі 2007 р., виступила з пропозицією поглиблення *Європейської політики сусідства*. В ній передбачалася “широка позиція поглиблення стосунків” з сусідніми державами, тобто з країнами, охопленими ЄПС, що уможливило б Євросоюзові укладання з ними конкретних угод, передусім економічної співпраці. Виразом зміненого підходу Євросоюзу до політики сусідства стало ухвалення в грудні 2007 р. *Європейською радою* польсько-литовської пропозиції розвитку південно-східного виміру ЄПС не лише в рамках двосторонніх взаємин, але й багатосторонніх [8].

Проект був покликаний окреслити нову політику ЄС щодо країн Східної Європи. У *Східне партнерство* запрошуються Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Грузія, Молдова і Україна. *Східне партнерство* – це по суті і план дій, і домашнє завдання, і програма ЄС для країн, які прагнуть членства в Євросоюзі.

Багато держав-членів Євросоюзу розглядають *Східне партнерство* як продовження своїх попередніх зусиль щодо посилення ЄПС на східноєвропейському напрямі, а разом з тим як новий аспект у стосунках ЄС з його адресатами. Польсько-шведська ініціатива знайшла значну підтримку з огляду на зміну умов у самому Євросоюзі та його оточенні. *Східне партнерство*, офіційно затверджене Європейською Радою 19-20 березня 2009 р. та введене в дію на саміті Євросоюзу за участю керівників держав-адресатів 7 травня в Празі.

Загалом *Східне партнерство* не є стратегією розширення Євросоюзу як такого, але воно не виключає, що держави, ним охоплені, “можуть колись стати членами ЄС”. Модель розвитку взаємин з Євросоюзом, визначена *Східним партнерством*, “видається на стільки еластичною і привабливою, що може задовільнити зарівно як держави, котрі зацікавлені лише близькою співпрацею з ЄС, так і ті, котрі намагаються влучитися до європейської інтеграції”.

У порівнянні з *Європейською політикою сусідства* основним у *Східному партнерстві* є його *багатосторонній вимір*. З цим пов'язуються регулярні зустрічі представників Євросоюзу і його *східних сусідів* на рівні голів держав і урядів, міністрів закордонних справ, інших високих урядовців і експертів. *Багатосторонній вимір Східного партнерства*, як вважають його натхненники, має спричинитися до підтримки

політичних і економічних змін у державах Східної Європи та Південного Кавказу, набираючи характеру форуму обміну інформацією і досвідом партнерських країн у таких сферах, як: демократія, належне управління і стабільність, економічна інтеграція і конвергенція в галузі політики Євросоюзу, енергетична безпека та міжлюдські контакти. Багато членів Євросоюзу, а також деякі *держави-партнери* очікують, що багатостороння співпраця виконуватиме рівно ж функції механізму формування довіри в регіоні [8].

Незважаючи на нові перспективи для учасників, *Східне партнерство*, як продовження Європейської політики сусідства (ЄПС), має і ряд недоліків, пов'язаних з нечіткою інституційною структурою та низьким рівнем фінансування для реалізації амбіційних цілей. Практично всі країни-партнери і навіть деякі країни-члени ЄС висловили певний скептицизм щодо нового формату *Східної політики*. Проте цей формат затверджено і офіційно розпочато, а ЄС неодноразово зауважує про нові додаткові цінності, які можуть отримати і ЄС, і країни-партнери від реалізації *Східного партнерства*.

Слабким місцем *Східного Партнерства*, як зазначають, є питання фінансування. Початково на *Східне Партнерство* на період 2010-2013 років передбачалося 250 мільйонів євро. Однак, на засіданні Ради ЄС 23 лютого Беніта Ферреро-Вальднер заявила, що Європейська Комісія пропонує збільшити обсяг фінансування до 600 мільйонів.

Одночасно слід зазначити, що існує певний дисбаланс у фінансуванні між південним і східним напрямками політики ЄС. На країни Середземномор'я ЄС виділяє 2/3 загального обсягу допомоги, а на східних партнерів лише третину.

Навіть збільшення зазначеної суми недостатньо для ефективної реалізації політичних і економічних реформ. Адже для порівняння, у 2007 році в рамках ЕНП/ІПА Україні було надано допомогу в розмірі 144 мільйонів євро, а разом з іншими країнами-партнерами (крім Білорусі) – 264,5 мільйонів [3].

Вважається, що приводом до дискусії на цю тему всередині Євросоюзу буде насамперед перегляд бюджету, а потім неогоціанції у справі фінансових проектів на 2014-2020 рр. Автори проекту зазначають, що виділені кошти не є єдиним засобом, визначеним Євросоюзом тепер для *східних сусідів*, охоплених ЄПС. Протягом 2007-2013рр. вони мають отримати з *Європейського інструменту сусідства і партнерства* понад один мільярд євро, а також позики від *Європейського інвестиційного банку і Європейського банку відбудови і розвитку* [7, с. 36-37].

Отже, можна зазначити, що *Східне партнерство* стало продовженням ЄПС. Ця ініціатива стала таким собі вузькоспеціалізованим напрямком ЄС спрямованим тільки на певні країни. Дуже суттєвих ідеологічних змін поки що не спостерігається, проте передбачається більш тісне співробітництво з врахуванням особливостей кожної країни на яку спрямована ініціатива *Східного партнерства*. Деякі експерти вважають, що запропонована ініціатива ставить всіх на один щабель не враховуючи

попередні досягнення в двосторонніх стосунках країни з ЄС, проте інші бачать нові перспективи.

Джерела та література:

1. Европейская Политика Соседства. – Режим доступу // <http://n-europe.eu/content/?p=2471> [дата перегляду 6.11.2009];
2. Європейська політика сусідства. – Режим доступу // http://ec.europa.eu/delegations/ukraine/what_eu_neighbourhood_policy_eastern_partnership/index_uk.htm [дата перегляду 2.11.2009];
3. Мартинюк В. Східне Партнерство: фінішна пряма до затвердження. – Українська правда. – 10.03.2009. – Режим доступу // <http://www.pravda.com.ua/news/2009/3/4/90774.htm> [дата перегляду 12.03.2009];
4. Розширення ЄС ще не відбулося, але тінь його вже помітна. – І: кордон. – 14.04.2004. – Режим доступу // <http://www.ji-magazine.lviv.ua/kordon/eu/2004/dw14-04.htm> [дата перегляду 2.11.2009];
5. Східне партнерство ЄС: додаткові можливості для євроінтеграції України / [І.Ф. Газизуллін, М. М. Гончар, В. Коломієць [та ін]; за ред. В. Мартинюка.]; Укр незалежн. Центр політ. дослідж. – К.: [Агенство 1Україна"], 2009. – 84 с. – Кн.- переверт; 6. Шпек Р. Європейська політика сусідства. – Ежендельник 2000. – 2007. Режим доступу // <http://www.2000.net.ua/print?a=%2Fpaper%2F11751> [дата перегляду 8.11.2009];
7. Kaciewicz M. Krok na Wschód. // *Newsweek. Polska.* – 2009. – №19. – 10.05.2009. – S. 36-39;
8. Partnerstwo Wschodnie – raport otwarcia / Pod red. Beaty Wojny i Mateusza Gniazdowskiego. – Warszawa: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, kwiecień 2009.

Dobrzanska O.

From European Neighbourhood Policy to Eastern Partnership

The article overlooks the process of transition from the program European Neighbourhood Policy to initiative of Eastern Partnership. The main aims and program positions are researched; differences and reasons of such EU's step are analyzed.

Key words: *European Neighbourhood Policy, Eastern Partnership, "circle of friends".*

УДК: 321.7.01.

© Кирило Гольцман

ГЕНЕЗА ПОЛІТИКИ “ПРОСУВАННЯ ДЕМOKPАТІЇ” КРИЗЬ ПРИЗМУ НЕОГРАМШИАНСЬКОЇ ТЕОРІЇ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

В статті досліджується генеза політики “просування демократії” через призму неограмшианської теорії міжнародних відносин. Автор наголошує на визначальній ролі цієї стратегії західних еліт в легітимізації глобальної гегемонії після закінчення “холодної війни”. В цьому контексті політика “просування демократії” розглядається як механізм ідеологічного та інституціонального підкорення суспільства “третього світу”.

Ключові слова: *політика “просування демократії”, транснаціональна гегемонія, громадянське суспільство, неограмшианська теорія міжнародних відносин.*

Повноцінне розуміння динаміки змін в сучасних міжнародних відносинах неможливе без розгляду такого важливого феномену як політика «просування демократії» (надалі ППД), що на протязі останніх двох десятиліть стала ключовим механізмом здійснення західної гегемонії в суспільствах “третього світу”¹. В цій статті розглядається генеза (тобто становлення, формування) цієї політики в контексті загальної трансформації глобальної соціальної системи, що в

сучасних суспільствознавчих дисциплінах називається “глобалізацією”².

Існуючі підходи до аналізу ППД можна умовно розділити на два основні напрямки. Перший, ідеологічно спирається на ліберальну традицію, в якій соціальна активність акторів політики пояснюється їх ціннісними установками [10]. У випадку із НУО, фондами, державними інститутами та активістами, що здійснюють політику ППД, такі цінності як ліберальна демократія, права людини, суспільне благо тощо розглядаються як ключові рушійні та мотиваційні сили соціальної активності [6; 14; 18].

Концептуальне вираження цієї точки зору легко простежується в теорії транснаціонального/глобального громадянського суспільства, що є сучасною спробою ліберальної думки пояснити розширення діяльності НУО на глобальному рівні та посилення моральної складової міжнародної політики [18; 19; 20; 24]. З формальної точки зору концептуалізація глобального громадянського суспільства здійснюється шляхом перенесення механістичного розділення “публічної” (державної) та приватної сфери (громадянського суспільства) на міжнародний рівень. Через цю ж призму представники глобального “громадянського суспільства” зображуються як автономні від держави суб’єкти, незангажовані владними інтересами та з незалежною системою гуманітарних цінностей [2]³. В той же час поява нових організацій, які переслідують мету вирішення різноманітних соціальних та політичних проблем в суспільствах “третього світу”, пояснюється розвитком морального виміру політики.

Описана система легітимізації є найбільш розповсюдженою в рамках інститутів «просування демократії» та серед ідеологів цієї політики. Як справедливо вказує Н. Гійо стосовно методологічних вад концепції глобального громадянського суспільства: “замість емпіричного аналізу цих правозахисних мереж, який описував би їхню динаміку, ресурси, положення в соціальній структурі та внутрішню ієрархію, ці дослідження в кінцевому рахунку розглядають соціальну реальність як втілення цінностей та зводять роль соціальних акторів до надання цим цінностям матеріальності” [16, с. 19]. Тим не менш, навіть за таких обмежень, більшість літератури про ППД навіть не виходять за рамки позитивістського описання програм, проектів та зв’язків з іншими неурядовими організаціями.

Розглянутий підхід є неприйнятним в контексті аналізу генези ППД через те, що в його рамках неможливо провести об’єктивну діяльність соціальних агентів та інституцій та помістити їх в ширший контекст структурних процесів глобальної

² Ми беремо слово “глобалізація” в лапки через те, що воно належить до певної концептуальної системи, яка підлягає критиці в статті. Щодо критики поняття “глобалізації” див., зокрема [21]

³ Так, як вказує Грамши, “слід відмітити, що в загальне поняття держави входять елементи, які мають бути віднесені до поняття громадянського суспільства (в цьому сенсі можна було б сказати, що держава = політичне суспільство + громадянське суспільство, інакше кажучи, держава є гегемонією, обрамленою в броню примусу” [2, с. 66].

¹ Для загального огляду політики “просування демократії” див., наприклад [23]